

Пивоваров В.В.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Шеліпова Ю.А.,

*студентка, бакалавр права
Інституту підготовки кадрів для органів прокуратури України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД НА СУТНІСТЬ ФЕНОМЕНУ КОРУПЦІЇ

Анотація: У статті розглядається сутність і природа феномену корупції із позицій кримінології.

Аннотация: В статье рассматривается сущность и природа феномена коррупции с позиций криминологии.

Summary: In the article essence and nature of the phenomenon of corruption are examined from positions of criminology.

Постановка проблеми. У світлі реформаційних процесів, що відбуваються в нашій державі, значна увага приділяється запобіганню та протидії корупції, що є однією з найактуальніших та широко поширених соціальних проблем сучасної України.

У сучасному світі корупція загально визнається негативним соціальним явищем, яке загрожує правопорядку, демократії та правам людини, руйнує належне управління, добросовісність і соціальну справедливість, перешкоджає конкуренції та економічному розвитку, загрожує стабільності демократичних інститутів і моральним засадам суспільства. На жаль, в Україні корупція значно поширилась і проникнула у всі сфери життєдіяльності суспільства.

Незважаючи на активні дії у сфері протидії корупції, значного прогресу в цьому напрямі не спостерігається, навіть навпаки у 2014 році в Індексі сприйняття корупції міжнародної орга-

нізації Transparency International Україна зайняла 142-ге місце зі 175 країн, що досліджувалися (поряд з Угандою і Коморськими Островами). Ще в 2007 році Україна займала 118-те місце (зі 179 країн, що досліджувалися протягом року). Міжнародна аудиторська компанія Ernst & Young у 2012 році поставила Україну в трійку найбільш корумпованих країн світу разом з Колумбією і Бразилією [1, с. 352].

Актуальність дослідження явища корупції обумовлюється її багатогранністю та її феноменальною спроможністю виживати у кожній країні незалежно від історичного розвитку, рівня економіки, соціального розвитку та наявності законодавчої бази, яка повинна протидіяти цьому. Унікальність корупції полягає у здатності постійно розвиватися, перетворюватися у різні нові форми прояву, вдосконалюватися, пристосовуватися до наявної правової бази та співіснувати поряд із обов'язковими принципами,

які притаманні правовій, демократичній державі: законності, верховенства права, рівності всіх перед законом, дотриманням прав і свобод громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Помітний внесок у дослідження кримінологічних та кримінально-правових проблем корупції зробили М.І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В.І. Борисов, В.М. Гаращук, В.О. Глушков, І.М. Данышин, А.П. Закалок, В.С. Зеленецький, О.Г. Кальман, В.А. Клименко, В.П. Корж, М.Й. Коржанський, П.С. Матишевський, Г.А. Матусовський, В.О. Навроцький, С.Г. Омельченко, А.І. Редька, О.Я. Светлов, І.В. Сервецький, В.В. Сташис, І.К. Туркевич, М.І. Хавронюк, Є.В. Невмержицький, М.І. Мельник, та інші. Однак зміни антикорупційного законодавства, мінливість суспільного життя, латентність та високий рівень корупційної злочинності в Україні зумовлюють необхідність подальшої наукової розробки даної проблематики.

Метою даної статті є дослідження суспільного феномену корупції та заходів її подолання в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Корупція як соціальне явище виникло настільки давно, що іноді складається враження, що воно виникло, якщо не одночасно з зародженням людської раси на землі, то принаймні з виникненням у людському житті владних та грошових взаємовідносин.

Перша згадка про корупцію, як негативну форму здійснення державної служби знайшла своє відображення в найстарішому з відомих людству історичних пам'яток державності – архіві стародавнього Вавилону, – що припадає на другу половину XXIV століття до нашої ери. В епоху шумерів і семітів Цар Лагаша (територія сучасного Іраку) Урукагіна був вимушений реформувати своє державне управління з метою при-

пинення зловживань своїх чиновників та суддів [2, с. 94].

Підкуп, хабарництво, мздоїмство, лихварство, лобізм, фаворитизм, кумівство, непотизм, протекціонізм, казнокрадство, білокомірцева злочинність, клептократія – ось неповний перелік синонімів корупції, її проявів, форм та елементів у різних країнах на різних етапах її розвитку.

На думку Г.Р. Ахметової, теоретично виникнення та існування корупції стає можливим з моменту виділення функцій управління в суспільній або господарській діяльності. Історично цей процес повинен відноситись до часу формування перших класових суспільств і державних утворень у прадавніх центрах людської цивілізації: Єгипті, Месопотамії, Індії, Китаї, тобто у період III–II тисячоліття до нашої ери, що підтверджується знайденими археологами й істориками релігійними та літературними джерелами [3, с. 14-15].

За часів античності поняття корупції сприймалося досить неоднозначно. За свідченням дослідників, термін «корупція» (від лат. «*corruption*»: дослівно – псування, порча) у Давній Греції спочатку вживався у побутовому значенні стосовно псування харчів та питної води, згодом його стали використовувати й у переносному, соціальному значенні для позначення морального розкладу, «розладу порядку у полісі», тобто у суспільній організації. Тож цим терміном згодом у західних країнах стали називати підкуп, побори державного чиновника, підкреслюючи, що тим самим він спотворює, псує владу, «розкладає» її. У сучасній італійській мові, наприклад, ознака «*corroto*», що походить від латинської «*corruption*», перекладається як «зіпсований, підкуплений, розбещений». До речі, поряд з цим терміном у словнику

стоїть «*corrosione*» – роз’їдання, руйнування, корозія [4, с. 94]. Це дало привід за сучасних умов образно визначати корупцію як корозію влади.

У період середньовіччя поняття корупції отримує значення, притаманне виключно церковним, канонічним відношенням – як спокуса диявола. В подальшому інквізиція сприяла завершенню процесу боротьби латинської мови з її грецьким корінням, одним із наслідків чого стала заміна терміну «каталіз» (від грец. *catalysis* – руйнування, знищення) на латинський «корупція». Корупція в католицизмі означала гріховність.

Історик У. Манчестер охарактеризував період середньовіччя як суміш нескінченних війн, корупції, беззаконня. У Великій Британії корупція була дуже широко розповсюдженим явищем. Е. Де Сото пише: «У 1601 р. спікер палати спільнот сказав про мирових суддів: «Ці тварі за півдужини курчат готові наплювати на цілу дюжину кримінальних законів». Згадується про корупцію й у російських літописах ще XIII століття. Першим законодавчо обмежив розповсюдження корупції Іван III, а смертну кару за прояви корупції ввів його онук Іван IV (Грозний). За царювання Петра I почалась справжня боротьба з корупцією. Він створив контролюючі органи, завдяки яким за часів його царювання пролунало декілька корупційних скандалів.

У XX столітті капіталізм намагався довести свою перевагу, а для цього факти корупції довелося замовчувати. Аналогічна ситуація була й у Радянському Союзі, де взагалі не визнавалася можливість існування корупції на одній шостій частині суші. І тільки в останні десятиріччя XX сторіччя на Заході усвідомили, яку шкоду завдає корупція усім сферам життєдіяльності суспільства, але на той

час не збереглося жодних наукових шкіл з їх надбаннями у вивченні цього явища [5, с. 21].

Отже, історія людської цивілізації багата прикладами проявів корупції, що підтверджує досить поважний вік та неодмінну присутність цього явища в усіх людських культурах і цивілізаціях. Слід зазначити, що корупція засуджувалася в усі часи, але це не зашкодило проникнути їй у сучасне суспільство.

Розв’язання проблем ефективної протидії корупції значною мірою залежить від того, наскільки правильно і глибоко буде зрозуміла її сутність. З’ясування сутності корупції є надзвичайно важливим як в теоретичному, так і в практичному плані.

У вітчизняній літературі існує низка різноманітних думок з приводу визначення явища корупції з огляду на його багатогранність, які, проте, не дають чіткої відповіді на запитання про його сутність. Деякі науковці ототожнюють його лише з хабарництвом, інші – зі зловживанням владою чи службовим становищем для задоволення власних інтересів чи з корисливою метою тощо.

Сутність корупції необхідно визначати враховуючи той факт, що вона є різнобічним явищем із негативними наслідками у соціальній, економічній і політичній сфері життя держави, та не може зводитись до конкретного правопорушення.

Досить яскраву та образну характеристику цьому явищу дав О.І. Кірпічников: «Корупція – це корозія влади. Як іржа роз’їдає метал, так корупція руйнує державний апарат і роз’їдає моральні основи суспільства. Рівень корупції – своєрідний термометр суспільства, показник його морального стану і можливості державного апарату вирішувати завдання не у приватних інтересах, а ін-

тересах суспільства. Подібно до того, як для металу корозійна втома означає зниження межі його витривалості, так для суспільства втома від корупції означає зниження його опору» [6, с. 17].

Не можна не погодитись з думкою М.І. Мельника, який зазначає, що корупція – це складне і багатоаспектне (економічне, політичне, правове, морально-психологічне) соціальне явище, що має властивість пристосовуватись до соціальних реалій, постійно мімікрувати та видозмінюватися.

Соціальна сутність корупції проявляється в тому, що вона: має соціальну обумовленість (є продуктом соціального життя); має свою соціальну ціну, яку платить суспільство за існування корупції; здійснює суттєвий вплив на найважливіші соціальні процеси; має історичні витоки і глобальний характер. Соціальна сутність корупції проявляється також у тому, що це явище (конкретні його прояви) отримують правову та моральну оцінку з боку держави і суспільства. Держава у відповідних законах (кримінальному, адміністративному та інших) визначає, яка поведінка наділеної владними повноваженнями особи є протиправною і яка юридична відповідальність настає у разі вчинення певних діянь.

Корупція – це своєрідне дзеркало суспільства, його моральної і правової чистоти, економічного, політичного та соціального стану. Вона характеризує основні соціальні процеси, які відбуваються у державі та суспільстві, у ній знаходять своє відображення найбільш значущі для держави та суспільства проблеми. Корупція свідчить про неефективність влади і економіки, недосконалість найбільш важливих державних та суспільних інститутів. У тих країнах, де корупція набуває значного розповсюдження і суттєвого впливу на соціально-економічні процеси,

є структурованою і здійснює системний вплив на державного службовця, вона із соціальної аномалії (патології) поступово перетворюється на правило і виступає звичним засобом вирішення життєвих проблем, стає нормою функціонування влади і способом життя значної частини членів суспільства.

Корупція як соціальне явище існує в певних інституціональних рамках, в яких економічні, політичні, правові, соціальні процеси впливають на неї, а корупція, у свою чергу, здійснює вплив на економіку, політику, право, ідеологію, суспільну психологію тощо [7, с. 28-29].

Важливе теоретичне та практичне значення має розробка поняття та ознак корупції. В даний час у юридичній літературі існує безліч визначень поняття корупції. Проте, відсутність чітких наукових критеріїв призводить до серйозних недоробок як у вітчизняному, так і в зарубіжному законодавстві. Поняття корупції можна трактувати як завгодно, але справжня проблема криється у спробах дати науково-обґрунтоване та універсальне визначення цього явища, яке змогли б прийняти усі фахівці та науковці, що спеціалізуються на його вивченні.

Так А.І. Долгова зазначає, що корупція – це соціальне явище, яке характеризується підкупом – продажністю державних та інших службовців і на цій основі корисним використанням ними в особистих чи вузькогрупових, корпоративних інтересах офіційних службових повноважень, пов'язаних з ними авторитета та можливостей [8, с. 501]. Не важко помітити, що в цьому визначенні корупція фактично ототожнюється із хабарництвом. Аналогічне визначення з незначними розбіжностями надають Г.Н. Борзенков, С.В. Ванюшкін, А. Желудков, П.А. Кабанов, В.С. Комісаров, Г.К. Мішин.С.В.

С.В. Максимов, І.М. Мацкевич, В.С. Овчинський, Г.Ф. Хохряков, В.Є. Емінов вважають, що корупція – це використання уповноваженими на виконання державних функцій (або прирівняних до них) особами свого статусу та пов'язаних з ним можливостей для непередбаченого законом отримання матеріальних та інших благ і переваг, а також протиправне надання їм цих благ і переваг фізичними і юридичними особами.

М.І. Мельник вважає, що корупція це не правове, а соціологічно-кримінологічне поняття. У загальному вигляді корупцію можна визначити як соціальне явище, яке охоплює всю сукупність корупційних діянь, пов'язаних з неправомірним використанням особами, уповноваженими на виконання функцій держави, наданої їм влади, посадових повноважень, відповідних можливостей з метою задоволення особистих інтересів третіх осіб, а також інших корупційних правопорушень, які створюють умови для вчинення корупційних діянь чи є приховуванням їх або потуранням їх [9, с. 84-88].

А.П. Закалюк стверджує, що кримінологічне визначення має бути ширшим та відобразив у ньому потребу запобігання корупції, реалізації корупційних інтересів та корупційної мотивації, корупційним проявам з перевагою злочинним. Його думка полягає в наступному: «Корупція – це суспільний феномен деформації публічної влади через її підкорення приватним, здебільшого корисливим інтересам; вона виконує загальносоціальну визначальну роль стосовно відтворення корупційних зв'язків та відносин, їх прояву у корупційних вчинках і діяльності, зокрема передкримінального та кримінального характеру, їх корупційної мотивації, що зумовлює суспільну потребу системної антикорупційної

запобіжної діяльності як щодо феномену корупції, так і її проявів, передусім злочинних» [10, с. 195].

Цитряк В.Я. зазначає, що корупція – це поширене деструктивне соціальне явище, різновид соціальної практики, що охоплює усю сукупність діянь, за які передбачається конституційна, кримінальна, цивільно-правова, адміністративна та дисциплінарна відповідальність (у тому числі порушення норм моралі) і полягає у задоволенні особами, які виконують публічні функції, приватних інтересів на підставі та завдяки цим функціям. До корупції також належать правопорушення інших осіб, які створюють умови або приховують чи потурають вищезазначеним зловживанням [11, с. 297-298].

Кодекс поведінки посадових осіб по підтриманню правопорядку, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 17 грудня 1979 року, розуміє під корупцією «скоєння або не скоєння якої-небудь дії при виконанні обов'язків або пов'язаної з виконанням цих обов'язків, з вимаганням або прийняттям подарунків, обіцянок чи стимулів або їх незаконне отримання кожного разу, коли має місце така дія або бездіяльність». Погоджуються з таким визначенням і спеціалісти Фонду ІНДЕМ: «...під корупцією... розуміють ситуацію, коли посадова особа приймає протиправне рішення... з якого отримує вигоду деяка інша сторона... а посадова особа, у свою чергу, отримує незаконну винагороду від цієї сторони». Аналогічне за змістом визначення корупції подано й у Конвенції про кримінальну відповідальність за корупцію, що була прийнята на 103-й сесії Комітету Міністрів Ради Європи 4 листопада 1998 року. У результаті проведення Генеральною Асамблеєю ООН міжрегіонального семінару з проблем корупції (Гавана,

1990 рік), у Кодексі поведінки посадових осіб щодо підтримання правопорядку, корупція була визначена як зловживання службовим становищем для досягнення особистої або групової вигоди, а також незаконне отримання державними службовцями вигоди у зв'язку зі службовим становищем.

На першій сесії Дисциплінарної Групи Ради Європи з проблем корупції (Страсбург, 22–24 лютого 1995 року) корупція була визначена як: «Підкуп (хбар), поведінка осіб, уповноважених у державному або приватному секторі, яка порушує обов'язки, що витікають з цього статусу посадової особи, особи, яка працює у приватному секторі, незалежного агента, або інших відношень подібного роду, що мають на меті отримання будь-яких приналежних переваг для себе чи інших осіб».

Велика кількість визначень даного поняття пояснюється тим, що корупція в її широкому розумінні – це скоріше синтезоване соціальне і кримінологічне поняття, ніж правове.

В результаті аналізу цілої низки підходів до визначення поняття корупція та з урахуванням сучасних тенденцій можна узагальнити, що в правовому смислі під корупцією розуміється явище, яке охоплює всю сукупність корупційних діянь, пов'язаних з протиправним використанням публічною чи приватною службовою особою повноважень чи пов'язаних з цим можливостей в особистих інтересах чи інтересах третіх осіб, з метою незаконного одержання благ майнового чи немайнового характеру для себе та/або інших осіб, а також відповідно неправомірне надання таких благ. Таким чином, поняття корупції включає не лише протиправну діяльність службових осіб, а й діяльність загальних суб'єктів, яка нерозривно пов'язана із названими зло-

живаннями і без якої неможливо вчинити дане зловживання.

Уваги заслуговує законодавче визначення поняття корупція, що міститься в п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року, відповідно до якого корупція – це використання особою, зазначеною у частині першій статті 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей.

Аналіз зазначеного визначення вказує на те, що саме неправомірна вигода є тим визначальним елементом, який дає підстави вважати, що дії встановлених Законом суб'єктів є корупційними. Проте слід зазначити, що визначення запропоноване законодавцем певним чином ускладнює правозастосування та має певні недоліки.

Як зазначає В.В. Пивоваров, заходи кримінологічного впливу неможливі без законодавчої підтримки, зокрема, забезпечення їх силою державного примусу через кримінально-правове врегулювання. Стосовно ж кримінально-правового реагування на корупційні (в широкому розумінні) прояви, позиція сучасного українського кримінального права більше нагадує потурання корупції, ніж намагання забезпечити її заборону. Дуже швидко із термінологічного апарату кримінального права зникає інтуїтивно зрозумілий, напрацьований

і головне, соціально вагомий термін «хабар», який по суті замінено на три терміни: «незаконне збагачення», «неправомірна вигода», «підкуп». Пристосувавши до цих термінологічних змін відомий вислів видатного українського кримінолога А.Ф. Зелінського, скажемо – в термінологічних новелах вже не відчувається «кримінально-правового докору», не кажучи вже про порушення принципу термінологічної єдності в юриспруденції. Насторожує також і підхід вчених та законодавця до визначення виду кримінально-правової санкції. Констатуємо, що явище хабарництва в сучасних реаліях «латентно» декриміналізоване, оскільки на перше місце виходить покарання у вигляді штрафу замість позбавлення волі (див. санкції статей 368, 368-2, 368-3, 368-4, 369, 369-2 КК України). Практично, розуміння класичного хабарництва і корупційних діянь переводиться у площину дивного різновиду цивільно-правового делікту: «порушив – відшкодуй збитки, і вільний». На таких прикладах бачимо, що сучасне кримінальне право, на жаль, поступово відступає від свого першочергового принципу – принципу публічності [12, с. 65].

Висновок. Історія людської цивілізації свідчить про досить поважний вік та неодмінну присутність корупції в усіх людських культурах і цивілізаціях. Корупція – це явище, яке постійно розвивається, трансформується, пристосовуючись до умов розвитку законодавства, суспільства та держави, при цьому її сутність та негативний вплив лишаються незмінними.

За своєю сутністю корупція – це складне і багатоаспектне (економічне, політичне, правове, морально-психологічне) соціальне явище, що має власти-

вість пристосовуватись до соціальних реалій, постійно мімікрувати та видозмінюватися.

З урахуванням сучасних тенденцій в правовому сенсі під корупцією розуміється явище, яке охоплює всю сукупність корупційних діянь, пов'язаних з протиправним використанням публічною чи приватною службовою особою повноважень чи пов'язаних з цим можливостей в особистих інтересах чи інтересах третіх осіб, з метою незаконного одержання благ майнового чи немайнового характеру для себе та/або інших осіб, а також відповідно неправомірне надання таких благ. Таким чином, поняття корупції включає не лише протиправну діяльність службових осіб, а й діяльність загальних суб'єктів, яка нерозривно пов'язана із названими зловживаннями і без якої неможливо вчинити дане зловживання.

У зв'язку зі значними недоліками сучасного кримінального законодавства у сфері відповідальності за вчинення корупційних діянь, розуміючи складну соціальну зумовленість таких змін, пропонуємо шукати вихід не у площині прихованої (латентної) декриміналізації, а у науково-практичному розвитку нових інститутів кримінального права. Вважаємо, що ця не нова, до речі, наукова пропозиція, раніше озвучена вітчизняними і зарубіжними науковцями (І.М. Даньшин, О.Ю. Антонова та ін.), зараз стає надзвичайно актуальною. Вважаємо, що розвиток цього напрямку дійсно перебуває на потребі дня, та дозволить органічно вирішити питання кримінально-правової охорони правовідносин, на які посягають корупційні діяння, шляхом чіткого визначення всіх можливих форм корупційної поведінки та встановленням адекватної відповідальності за їх вчинення.

Література:

1. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник/ В.В. Голіна, Б.М. Головкін, М.Ю. Валуйська, О.В. Лисодед та ін.; за ред. В.В. Голіни і Б.М. Головкіна. – Х.: Право, 2014 – 513 с.
2. Большая Советская Энциклопедия : в 30 т. /гл. ред. А. М. Прохоров. – Изд.3-е. – М. : Сов. Энцикл., 1977. – Т. 27: Ульяновск – Франкфорт. – 624 с.
3. Ахметова Г.Р. Коррупция в нефтедобывающих странах. Учебное пособие. – Алматы: Издательство «Кульжахан», 2002. – 150 с.
4. Бартошек М. Римское право. (Понятия, термины, определения): Пер. с чешск. – М.: Юрид. лит., 1989. – 448 с.
5. Жданов Ю.А. Исторические формы коррупции / Ю.А. Жданов //Междунар. науч. – практ. конференция «Борьба с коррупцией на Юге России как системная проблема. Препятствия и стратегии. – Ростов на Дону, 2001. – С. 19-23.
6. Кирпичников А.И. Взятка и коррупция в России. –СПб: Альфа, 1997. – 351 с.
7. Мельник М.І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії): монографія / М. І. Мельник – К.: Юридична думка, 2004.– 400 с.
8. Криминалогия: учебник для вузов / под общ. ред. А. И. Долговой. – М., 1997. – 912 с.
9. Мельник М.І. ЗМІ і влада в Україні: як подолати корупцію? / М.І. Мельник, В. Постільга // Національна безпека і оборона. – 2001. – № 1. – С. 84–88.
10. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – Кн.2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. – 712 с.
11. Цитряк В. Я. Проблемні питання визначення поняття корупція / В. Я. Цитряк // Кримінологія в Україні та протидія злочинності: Зб. наук, статей / За ред. М.П.Орзіха, В. М.Дьоміна. – Б-ка журналу «Юридичний вісник». – О.: Фенікс, 2008. – С. 291-298.
12. Пивоваров В.В. Корупція в системі економічної детермінації копоративної злочинності / В.В. Пивоваров // Взаємодія державних органів і громадськості у запобіганні та протидії корупції: Зб. матеріалів наук.-практ. семінару у рамках VIII Всеукр. фестивалю науки (м. Харків, 24 квітня 2014р.) / За заг. ред. В.В. Голіни. – Х.: НДІ ВПЗ імені акад. В.В. Сталіна НАПрН України, 2014. – С. 63-66.